

A TÁRSADALOM DIALEKTIKUS IRÁNYÍTÁSA

Mihailo Marković

Társadalmunk egyik alapvető, talán legfontosabb kérdése (és általában a mai szocializmus is), hogy a társadalmi öngazgatás feltételei között miként biztosíthatjuk a társadalomnak mint egésznek az irányítását. Miként biztosíthatjuk, hogy a társadalom mint egész fejlődjék, s eldöntse, milyen irányban halad, melyek azok az általános célok, amelyeket meg kell valósítania, s ugyanakkor minden egyes közösségnek, községnek, járásnak és köztársaságnak meglegyen azon joga, hogy szabadon haladjon a maga sajátos, külön céljai szerint. Hogyan biztosíthatjuk a teljes egész racionalizmusát, egyúttal ezen egész részeinek spontaneitását. Hogyan békíthetjük ki a központi tervezésből származó fegyelmet (bármilyen elasztikus is az) az egyének és kollektívák kezdeményezésével, amely nélkül semmi értelme sem volna a munkás- és általában a társadalmi öngazgatásról beszélni.

Egy vitathatatlan ellentmondás előtt állunk tehát, amely nem tartozik a gondolkodásban jelentkező zavar és következtetlenség, illetve a pontatlan fogalmak eredményeként megmutatkozó ellentmondások közé. Dialektikus ellentmondásról van szó, mert a szocialista társadalom két lényeges követelménye, két lényeges értéke jut kifejezésre benne.

Magába foglalja, hogy a szocializmusban túlhaladjuk a kapitalizmus lényeges korlátait, az ösztönös anarchikus jelleget. A szocializmus tehát abban az értelemben racionálisabb társadalom, hogy az egész társadalom perspektívájából lehetővé teszi az anyagi folyamatok ellenőrzését, szabályozását, meggyorsítását stb. Ennyiben a szocializmus tehát humánusabb társadalom is. A szocializmusban az ember nemcsak egyéni, hanem társadalmi lény is. Mint társadalmi lény arra törekszik, hogy a társadalomban emberhez méltó helyet kapjon, hogy

tiszta képet alkosson arról a helyzetről, amelyben él és a további fejlődés reális feltételeiről. Ez pedig magával vonja azt, hogy szabadon választhasson az objektíve feltételezett lehetőségek közül, s hogy szervezett tevékenységgel olyan lehetőségeket teremtsen, amelyek a legjobban megfelelnek a társadalom szükségleteinek. Az olyan társadalomban, ahol nincsenek meg ezek a lehetőségek, nem beszélhetünk az egyén tényleges szabadságáról, bármilyen illúziói is vannak az egyénnek afelől, hogy szabad.

Az egyéni szabadság illuzórikus voltáról szóló tételt igen helyesen fogalmazta meg Engels a Feuerbachról szóló művében: „Az emberek úgy csinálják történelmüket, bárhogy alakuljon is az, hogy mind-egyikük saját céljait követi. A történelem nem egyéb, mint ezeknek a különböző irányokba ható erőknek és a külvilágra gyakorolt hatásuknak az eredője... a történelemben sok tevékeny egyéni akaratnak legtöbbször egészen más — az eredeti szándékkal gyakran homlokegyenest ellenkező — eredményei vannak. Így az egyes akarat és cselekedet számtalan összeütközése a történelem során oly állapotot idéz elő, amely teljesen hasonló a tudattalan természetben uralkodó állapothoz.”¹ Szóval az a társadalom, amelyben az ösztönösség uralkodik és nem ismeri a tervezést, irányítást, hasonló az öntudatlan természetéhez, és igen messze van attól, hogy humanizált társadalom legyen.

A társadalmi öngazgatás fogalmát azért teremtették meg, hogy ellensúlyozza a szigorú központi tervezés tendenciáját. A tervezésnek azon formái, amelyeket a szocialista gyakorlat eddig alkalmazott, lényeges hibákat fedtek fel, mi több, rámutattak azokra a veszélyekre, amelyeket szükségszerűen minden tervezés magában hord. A jelenkori társadalom nem azonos a görög polisszal, melyben minden polgár tagja lehetett a közgyűlésnek, ahol közvetlenül részt vehetett a határozatok meghozatalában. Egyszóval az irányítást valakinek végeznie kell az egész társadalom nevében. Ez a valaki mindig könnyen átalakulhat egy különálló kiváltságos társadalmi réteggé. Mint ahogyan az a szocializmus történetében nemegyszer történt. A mai társadalomban minden irányítás magában hordja a társadalmi bürokratizálódás fokának erősödését. Ennek következményeként a közvetlen termelők passzizálódnak, és tehetetlen jogfosztott lényekké, a gépek függelékeivé s emberi korcsokká válnak. Gramsi ezt egy helyütt igen szépen fejezte ki: „A munkásnak a gyárban csak végrehajtó kötelességei vannak: nem kíséri a munka általános folyamatát és a termelést, tehát nem egy olyan pont, amely mozgásával vonalat alkothat, csak egy gombostű, melyet egy bizonyos helyre leszúrtak, és a vonal úgy keletkezik, hogy egy idegen kéz a gombostűk sorát szúrja egymás mellé...”

„... A munkás hajlandó arra, hogy létezésének ezt a formáját átvigye életének minden területére, könnyen alkalmazkodik végrehajtói feladatához, melyet egy számára idegen erő szab meg. Intellektuálisan lusta és képtelen tehát arra, hogy bármit is előre lásson, és hogy vezetőit maga válassza, ezért könnyen megengedi, hogy az ígéretek becsapják. Ő tehát hinni akarja, hogy el lehet valamit érni, anélkül, hogy megerőltetné magát vagy jobban gondolkodna.”²

Hogy a tömeg egyszerű, szürke tagja tudatos szubjektummá váljék, hogy a végrehajtóból kezdeményező legyen, annak az az egyetlen

módja, hogy az öngazgatás különböző szerveibe aktívan bekapcsolódjon. Ily módon nemcsak hogy fejlődik a széles néptömegek kezdeményezése, növekszik a termelékenység és csökken a bürokrácia hatalma, hanem megszűnik az ember elidegenedésének bizonyos lényeges formái: a termelés több lesz, mint pusztán mechanikus, a munkásra erőszakolt tevékenység. Az öngazgatási szervezetben való közreműködés szükségszerűen feltételezi az együttműködés és szolidaritás nagyobb fokát. Noha az ember nemcsak társadalmi, hanem individuális lény is és egy közösség egyéni tagja, szabadságáról illuzórikus dolog beszélni, amennyiben az a társadalmi öngazgatás valamelyik formájában nem valósult meg.

Természetesen azzal, hogy az egyes egyén elnyerte a határozathozatal jogát, még egyáltalán nincs biztosítva, hogy majd az általános társadalmi érdekek megfelelően fog határozni, még a saját érdekében sem, mert igen racionálisnak kell lennünk ahhoz, hogy megítéljük a saját érdekünket. Az sincs teljesen biztosítva, hogy az emberek magatartása az öngazgatási szervezetben teljesen megfelel majd annak, amit saját érdekeiknek vélnék. Magatartásuk igen sok esetben megalkuvó lesz, nem annyira az általános közigazgatási centrumokkal, mint inkább a lokális és üzemi központokkal szemben. Ezek szerint a társadalmi öngazgatás közvetve magában hordja nemcsak az individualizmus és partikularizmus veszélyét, amelyek élesen szembe helyezkednek az általános társadalmi érdekekkel, hanem a kis bürokratikus klikkek létrejöttének ennél is nagyobb veszélyét, amelyek tagjaik számánál, valamint hatóerejük térbeli és időbeli határainál fogva jelentéktelenek ugyan, de igen hatásosak lehetnek társadalomellenes tevékenységükben. A társadalmi öngazgatás tehát szükségszerűen magával hozza az ösztönösség és az anarchizmus bizonyos formáit, amelyeket a szocialista társadalom nem tűr és nem tűrhet meg.

A társadalom irányítása és a társadalmi öngazgatás egyformán szükségszerű feltételei a szocializmusnak, ugyanakkor felszínre vetnek bizonyos jelenségeket, amelyek kölcsönösen kizárják egymást.

Ezt az ellentmondást a gyakorlatnak még nem sikerült megoldania. Mit mond erről a marxista elmélet? Tartalmaz-e olyan elemeket, amelyek egy olyan elméleti szintézist alkotnak, amely korunkhoz alkalmazva lehetővé teszi az ellentmondások kiküszöbölését?

Marx e kérdést illető álláspontját legvilágosabban *A tőke* III. kötetében fejt ki, ahol a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való átmenetet írja le. Amíg az embernek dolgoznia kell, amíg harcolnia kell a természet ellen, hogy kielégítse saját szükségleteit, amíg csak létezni fog az anyagi termelés, „... a szabadság csak azt jelenti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk, ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre.”

Az idézetben nem lelhető fel az említett ellentmondás. Marx itt a társult termelőkről beszél, akik minden közvetítő nélkül maguk szabályozzák a természettel való anyagcseréjüket, irányítják a terme-

lést, vagyis az ösztönösséggel szemben egyidejűleg jelenik meg az öngazgatás, valamint a racionális irányítás és ellenőrzés momentuma.

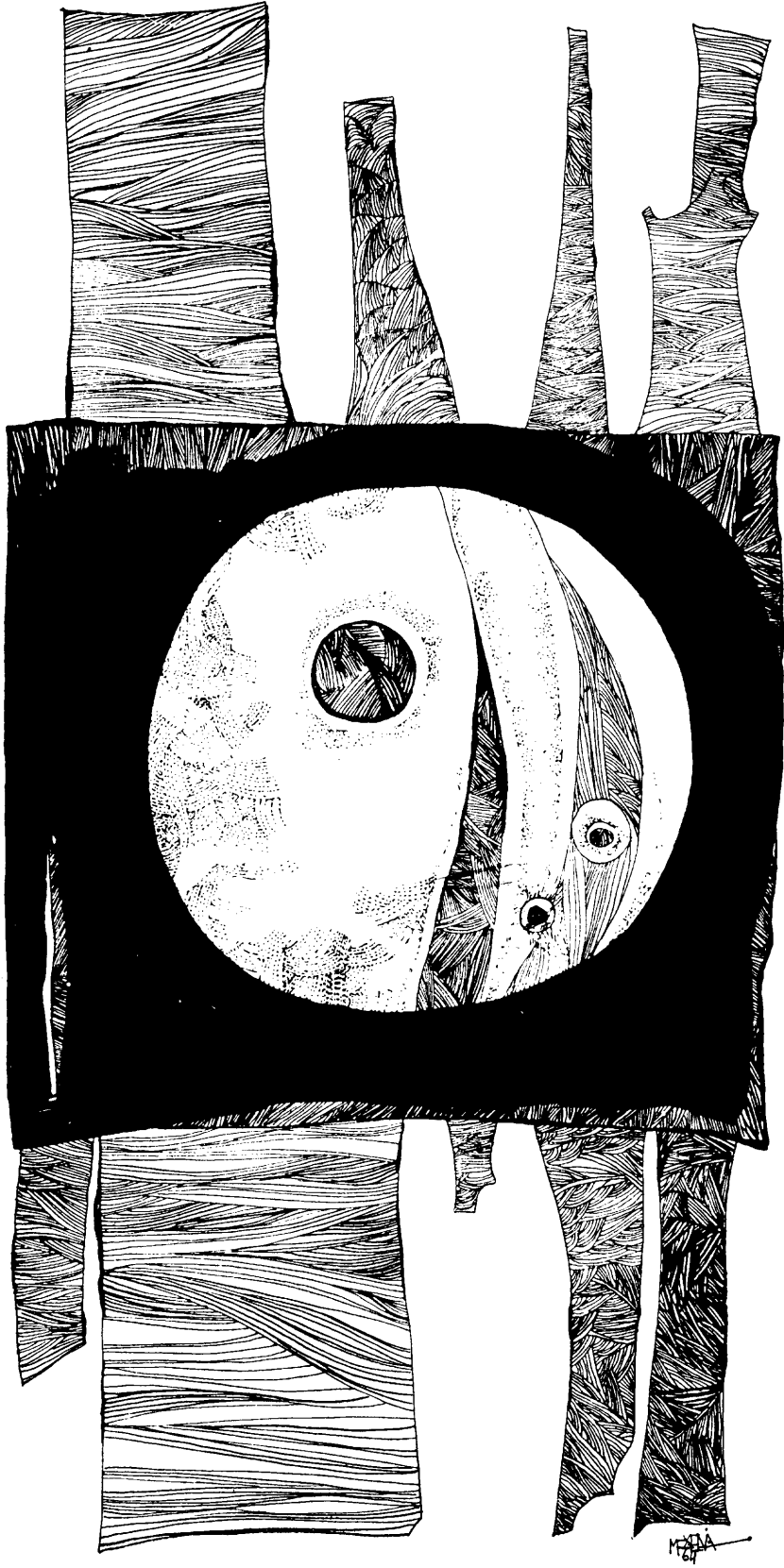
Marx e kérdéssel részletesen a francia polgárháborúról szóló üzenetben foglalkozott, amikor összegezte a párizsi kommün tapasztalatait. Szerinte magától értetődő, hogy a kommunális igazgatás bevezetése Franciaországban arra kényszeríti „a régi központosított hatalmat”, hogy a megyékben is adja át helyét a termelők öngazgatásának. „Azt a kevés, de fontos funkciót — írja Marx —, amely még egy központi kormány számára fennmaradt, nem volt szándékukban megszüntetni, mint azt tudatosan hamisan állították, hanem kommunális és ezért szigorúan felelős hivatalnokokra akarták bízni. A nemzet egységét nem akarták megtörni; ellenkezőleg, a kommunális alkotmány feladata lett volna a nemzeti egység megszervezése és megvalósítása, annak az államhatalomnak az elpusztításával, amely azt állította magáról, hogy megtestesítője ennek a nemzetől független és a nemzet fölött álló egységnek, holott a nemzet élősködő kinövése csupán. Azt tűzték ki célul, hogy a régi kormányhatalom kifejezetten elnyomó szerveit megsemmisítik, funkcióit viszont kiragadják annak az államhatalomnak a kezéből, amely igényt tartott arra, hogy a társadalom fölött álljon, és átadják a társadalom felelős megbízottainak.”

Marx a továbbiakban határozottan elveti azokat a magyarázatokat, amelyek az új rendszert mint az államhatalom létrejöttét megelőző középkori kommunák feltámadását fogják fel. Úgy véli, hogy a nagy államok egysége a „társadalmi termelés erős tényezőjévé vált. A kommünnek az államhatalommal szemben való ellentétét tévesen a mértéktelen központosítás elleni harc túlzott formájának tartották.”

Marx elítéli az uralkodó osztály azon egyéneit, akik a „szövetkezeti termelés erőszakos és fecsegő apostolai lettek”. „Ha azonban a szövetkezeti termelés nem akar pusztá ámitás és csapda lenni — írja Marx —, ha az a célja, hogy kiszorítsa a kapitalista rendszert, s hogy a szövetkezetek összessége közös terv szerint irányítsa, ellenőrizze a nemzeti termelést, így véget vessen az állandó anarchiának és az időszakonként visszatérő megrázkódtatásoknak, amelyek a kapitalista termelés végzettszerű járuléka — mi egyéb volna ez, uraim, mint kommunizmus, »lehetséges kommunizmus!«”³

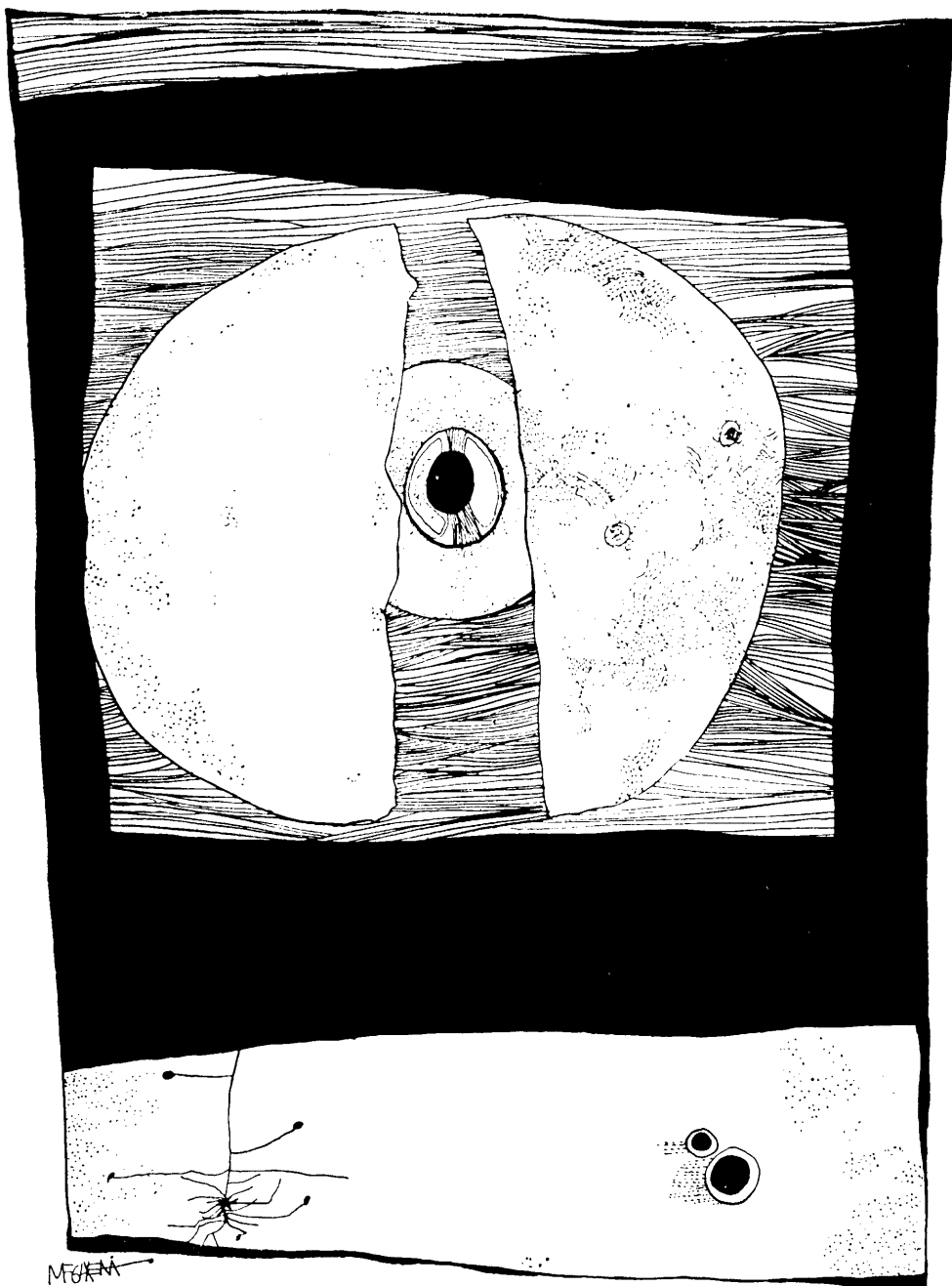
Jellemző Marx és Engels álláspontjára, hogy ők az öngazgatás és a centralizáció között általában, különösen pedig az öngazgatás és a központi tervezés között nem láttak semmilyen ellentmondást. Ezt Marx két azon feltevésével lehet magyarázni, amelyek később a valóságban sohasem valósultak meg egészen.

Marx előre kizárta, vagy pontosabban, nem vette figyelembe azt a lehetőséget, hogy a proletariátus bizonyos rétegei harcolhatnak a saját különálló érdekeikért, amelyek ellentétben állnak az egész munkásosztály és az egész társadalom érdekeivel, és hogy bizonyos feltételek mellett a proletariátusból hiányozhat a szolidaritásnak és forradalmi önfeláldozásnak az a foka, amelyet Marx a párizsi munkások 1848. júniusi forradalmi megmozdulásában és a párizsi kommün idején, 1871-ben látott. Az ilyen esetekben, amikor sor kerül az általános és a különleges ellentétére, elesik az a feltevés is, hogy számos egyéni vagy különös, szabad határozat, amelyeknek az iránya meg-

MAURITS
FERENC
siktanulmány I.

MFA
1924

MAURITS FERENC síktanulmány IV.

szabott, megfelelnek éppen annak a határozatnak, amely a legracionálisabb lesz az egész szempontjából. A fejletlen osztálytudattal rendelkező termelők öngazgatása anarchiát eredményezhet, legrosszabb esetben az egész társadalom kizsákmányolásához vezethet a kiváltságos kollektívák részéről (pl. olyanok részéről), amelyek üzeme monopóliummal rendelkezik valamelyik termelőágban.

Marx másik, sokkal fontosabb feltevése az, hogy a központi állami apparátus a társadalom urából a társadalom szolgájává változik.

Marx, akárcsak Engels, meg volt győződve arról, hogy a munkásosztálynak rendkívül szigorú eszközökkel előre fel kell vértéznie magát saját képviselőinek bürokráciája ellen. A kommün ebből a szempontból igen értékes tapasztalatokat szolgáltatott, és Marx és Engels nagy helyesléssel fogadták azt a két „csalhatatlan eszközt” (ahogy Engels nevezte), amelyet a kommün alkalmazott.

Először is a kommün olyan személyeket nevezett ki a bizottságok tagjaivá, akiket általános választás útján választottak meg, s akik közvetlenül felelősek választóiknak, és minden időben leválthatók. Másodsor, „a közügyek szolgálatát, függetlenül attól, hogy a magasabb vagy a kisebb funkciókról van szó”, a munkásnak járó napszámért látták el. Marx szerint „minden kiváltság és az állami hatalmasságok reprezentációra fordított pénzkidadásai eltűntek ezekkel a hatalmasságokkal”. Engels a következőket fűzi hozzá: „Ezzel pedig a magas állások hajszolásának és a karrierizmusnak biztos gátat vetettek.”

Marx feltevése szerint eleve kizárt, hogy azok a személyek, akik az állam központi apparátusában dolgoznak, különálló társadalmi réteggé alakuljanak, amelynek különálló érdekei vannak, és amely idővel uralomra tesz szert a társadalom felett. Ebben az esetben a központi hatalom a munkásosztály hatalma marad. A központi apparátusban dolgozók határozatai tehát lényegileg nem kerülhetnek ellentétbe a munkáskollektívák határozataival, amennyiben az egész munkásosztály történelmi elhivatottságának a magaslatán és az osztályöntudat fejlett fokán áll.

De az ilyen következetesen demokratikus központi szerveket is a társadalmi öngazgatás szerveinek kell tekintenünk. Mert mit is jelent az öngazgatás? Az öngazgatás nem jelent mást, mint hogy a társadalom önmaga igazgatja önmagát, azzal ellentétben, amikor a társadalom irányítását egy fölötte álló hatalom végzi. Emellett tehát csak az öngazgatás bizonyos szintjeit kellene megkülönböztetni a társadalmi egész szintjétől, a központi öngazgatási szerveken keresztül (minálunk a köztársasági, járási, községi) a különböző munkásközösségek szintjéig.

Ezzel tehát jellemeztünk egy állapotot, amelyet ideálisnak is vélhetünk. A párizsi kommün a legjobban megközelítette azt, mégpedig az alábbi körülmények eredményeképpen: először is csak egy városról volt szó, és nem egy összetett, soknemzetiségű közösségről, amellyel mindezt sokkal nehezebb és bonyolultabb lenne megvalósítani. Végül pedig egy hatalmas ipari központ proletariátusáról van szó, egy olyan városról, amely forradalmi tapasztalatokkal és tradíciókkal rendelkezik, s amelyet akkor vitathatatlanul a világ kulturális központjának tarthattak. Ezenkívül a párizsi megmozdulások a rendkívüli lelkesedés

időszakában zajlottak le, és mindannyian jól tudjuk, hogy a tömegek és egyének viselkedése milyen magas erkölcsi színvonalon állhat a forradalom egyes időszakában.

Ismeretes, hogy a reális helyzet legtöbbször igen messze van attól, amelyet Marx feltételezett, és hogy a munkásosztály gyakran nem volt képes megakadályozni képviselői szerveinek az állam- vagy a pártapparátusban való kisebb-nagyobb bürokratizálódását. Ezzel kapcsolatban századunkban az első világháború előtt, a háború alatt és ezt követően két egymással ellentétes koncepció alakult ki a forradalmi mozgalom tudatos irányítását, a proletár párt szerepét és szervezetét illetően.

Az egyik koncepció, amelyért különösen Lenin szállt síkra, a társadalom tudatos forradalmi erőinek tudatos aktivizmusát hangsúlyozta:

Habár a társadalmi körülmények még nem értek meg a proletárforradalomra, habár még a feudalizmust sem likvidálták teljesen, a proletariátus tudatos élcsapata az elnyomott tömegek élére kell hogy álljon, akcióra kell hogy vezesse őket a többi elégedetlen társadalmi réteggel együtt, hogy előbb végrehajtsa a burzsoá demokratikus forradalmat, majd a proletárforradalom élére álljon. Ily módon még nem ugorhatja át a társadalom fejlődésének bizonyos fázisait, de ezek tartamát lerövidítheti, s az egész történelmi folyamatot meggyorsíthatja. Hogy a párt hatni tudjon a társadalmi folyamatok irányítására, egységesnek, jól szervezettnek, demokratikusnak, ugyanakkor központosítottak is kell lennie. Nem lehet elvárni ugyanis, hogy a párt és a munkásosztály öntudata egy ösztönös fejlődési folyamat eredményeként alakuljon ki, külső segítséggel kell kifejleszteni. Ez a forradalmi humanista értelmiség feladata. Ebben az értelemben kap az elméleti munka is anticipáló és aktivista jelleget.

A másik koncepció, amelyet Rosa Luxemburg és később Lukács György képviselt (minden bizonnyal legjobb művében, a *Történelem és osztálytudat*ban, amely idáig még nem jelent meg szerb nyelven), a forradalmi folyamatok spontán jellegét hangsúlyozta. A hangsúly tehát nem annyira a tudatos erőkn van, amelyek az egész folyamatot irányítják, mint inkább a tömegek akcióján, amelyet a történelmi szükségszerűség hív elő. A proletár forradalmiság tehát csak lappangó erő mindaddig, amíg a történelmi folyamat és mindenekelőtt a kapitalista gazdaság válsága nem vezeti a maga gyakorlati kifejezéséig. Messze attól, hogy feltétele és mozgatója legyen a forradalmi folyamatnak, a proletariátus szervezete csak ennek a következménye. Ezt a folyamatot a párt nem tudja sem megindítani, sem megakadályozni. És a proletariátus csak ebben a folyamatban és általa formálódik osztályává. Lenin téziséből eltérően, mely szerint kívülről, a humanista értelmiség segítségével kell kifejleszteni a munkásosztály tudatát, Luxemburg és Lukács úgy vélik, hogy a párt mindenekelőtt azért van, hogy a munkásoknak „a maguk eléggé homályos akaratát tudatosítsa”, a spontán tömegmozgalomba bekapcsolja az igazságot, amely rejtve már benne van, és hogy ily módon azt a tevékenységet, amelyet a gazdasági szükségszerűség határoz meg, felemelje a tudatos szabad tevékenységig. Mindebből nem következik az, hogy a pártnak akkor is tartózkodnia kell az akciótól, ha a tömegek fel vannak háborodva

és amikor fennáll a harcra való készütség. A korai forradalom ellen — Rosa Luxemburg véleménye szerint — a párt nem tehet semmit, nemcsak hogy idő előtt nem tud megindítani egy forradalmat, hanem képtelen megakadályozni bármilyen tömeges akciót, amikor az már itt van. Az ilyen akciók, amelyek már előre sikertelenségre vannak ítélve, szükségszerűen le fognak zajlani, és ezek igen hasznosak is, hogy a proletariátus elég érettségre tegyen szert. Véleménye szerint azok a tévedések, amelyeket egy valóban forradalmi mozgalom követ el, történelmileg sokkal termékenyebbek és értékesebbek, mint a legjobb központi bizottság tévedhetetlensége.

Rosa Luxemburg tehát úgy vélekedett, hogy a párt szervezési kérdései csak másodrendű jelentőségűek, és hogy a proletariátusnak nincs szüksége olyan szilárd és centralisztikus szervezetre, amelyért Lenin harcolt.⁴

Mindkét koncepciónak van bizonyos alapja magában Marx tanításában:

Marx egyrészt erősen hangsúlyozza az ember aktivizmusát, az embernek a világ megváltoztatására irányuló tevékenységét, azt az igyekezetét, hogy kiküszöbölje a meglevő helyzet minden negatív jelenségét. Az aktivizmus ilyen értelmezése tehát Marx filozófiájának alapjaiban fellelhető; valójában ez az ő legeredetibb és legalapvetőbb újítása.

Másrészt viszont *A tőkén* dolgozva arra törekedett, hogy a többi különféle moralisztikus véleménnyel szemben kiemelje tanításának tudományos jellegét. Ezért erősen hangsúlyozta, hogy nem a különböző eseményekről és erkölcsi következményekről van szó, hanem az objektív társadalmi szükségszerűségekről, amelyek függetlenek az emberek akaratától. De Marx *A tőkében* sem mindenütt merev determinista. *A tőkén* rögzített törvényeket olyan tendenciákként fogja fel, amelyek lehetővé teszik az egyes esetekben való eltérést.

Marx ideológiáját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy műveiben az aktivizmus fogalma kerül túlsúlyba, azaz a létező helyzet célszerű megváltoztatása a leglényegesebb oldala Marx tanításának. Azért ebben a vitában alapjában véve Leninnek volt igaza. Rosa Luxemburg túlzott jelentőséget tulajdonított az ösztönösség, a spontaneitás momentumának. A munkásosztályt idealizálta, és hitt spontán tevékenységében. A tapasztalat azonban megmutatta, hogy a munkásosztály nem mindig van történelmi hivatásának magaslatán; pl. a francia és német proletariátus 1914-ben, a német proletariátus Hitler uralma alatt, a mai munkásosztály Amerikában, amelynek sokkal komunistaellenebb a beállítottsága, mint a liberális értelmiségé stb.

Ezenkívül a napjainkig lezajlott forradalmak a gyakorlatban azt bizonyították, hogy hatalmas ereje van egy valóban forradalmi, jól szervezett proletár élcsapatnak, és nagy eredményei vannak a társadalom tudatos irányításában. Ebben az értelemben tehát Leninnek van igaza.

Rosa Luxemburg véleményében van azonban egy helytálló racionális elem is. Az ő koncepciója tehát támadja az élcsapat esetleges voluntarisztikus és szubjektivistikus elhajlását és elbürokratizálódását.

A Lenin halála utáni történelem megmutatta, hogy milyen veszélyeket rejt magában a hatalom hatalmas koncentrációja (politikailag és gazdaságilag) a lenini elvek szerint szervezett párt vezetőségének a kezében. Ez a veszély még nagyobb, ha a társadalmi közösség gazdaságilag és kulturálisan fejletlen, politikailag éretlen, és nélkülöz bizonyos demokratikus tradíciókat, még polgáriakat is, így a pártban a demokratikus centralizmus lassan csak centralizmussá válik. Olyan feltételek közt, amikor az irányítás funkcióját teljesen átvette egy kiváltságos elit a párton belül, az elit bürokratikus természeténél fogva olyan irányításra kerül sor, amely lényegében az elsődleges humanista forradalmi irányzat semmibevevését jelenti, és az olyan célok megvalósítását, amelyek teljesen ellentétben vannak a mozgalom eredeti célkitűzéseivel.

Ezzel eljutottunk időszerű problematikánkhoz. Nálunk igen hamar felismerték, hová vezet a merev centralisztikus és bürokratikus tervezés. A gazdasági és kulturális életet, továbbá (noha nem teljes mértékben) a politikai irányítást illetően a központi állami szervek lemondtak az elsődleges határtalan teljhatalomról. A bürokratikus tervezés nem lehet sikeres a legkedvezőbb feltételek mellett sem — a következő két oknál fogva:

Először, a centralizmus hordozója a bürokrácia, s a munkásosztály nem hajlandó határozatait magáévá tenni, nincs benne igyekezet, hogy a határozatokat különösebb érdeklődéssel megvalósítsa, ellenkezőleg csak annyi, hogy napi szükségleteit biztosítsa. Így következik be a forradalmi lendület és lelkesedés hanyatlása.

Másodszor, a centralizmus, amelyből hiányzik a decentralizáció eleme, ugyancsak szükségszerűen a passzvizálódáshoz és a közvetlen termelők kezdeményezésének elfojtódásához vezet.

Mindezeket túl a mi körülményeink között nem volt meg a szükséges dokumentáció, a tudományos felkészültség ahhoz, hogy fejlődési folyamatunkról reális képet alkossunk. A bürokratikus irányítás módszertanilag is igen primitív és szubjektív volt.

Mai rendszerünk javarészt kiküszöbölte ezeket a hiányosságokat, és kifejlesztette a tömegek kezdeményezését (habár az alapvető gazdasági eszközök meghatározásánál a szubjektivizmust még közel sem küszöböltük ki teljesen, márpedig ez elkerülhetetlen, amíg társadalmunkról ilyen minimális tudással rendelkezünk, és amíg el nem kezdjük igen intenzíven tanulmányozni társadalmunkat).

Számos dologban azonban mai rendszerünk az ellenkező végletet jelenti, és számos dologban éppen az ösztönösség apológiája jut kifejezésre, amelyet már egyes nyugati országok is túlhaladtak.

Nálunk két elvi kérdés vetődik fel ma. Ha a lokális öngazgató szervekre bízzák, hogy maguk döntsék el az összes fontos gyakorlati kérdéseket a maguk területén, vajon biztosítva van-e, hogy a társadalom mint egész egységes irányban fejlődjék, s vajon lehet-e ilyen körülmények között a társadalom racionális irányításáról beszélni mindazonokon a területeken, melyeken az ésszerűség elsőrendű fontosságú.

Erre a kérdésre sajnos nemleges választ kell adni, főleg a gazdasági életet illetően.

Az egység biztosításával kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy nálunk egyelőre nem látunk lehetőséget arra, hogy túlhaladjunk bizonyos aránytalanságokat a gazdasági ágak között (pl. a mezőgazdaság és az ipar közötti aránytalanságot, amely az 1961. évi stagnáció egyik fő oka volt). Másodsor a területenkénti különbségek is afelé tendálnak, hogy kiéleződjenek, ahelyett hogy kisebbednének. Például a fejlett és a fejletlen vidékek közti különbség mindinkább növekszik. Az egész gazdasági élet struktúrájának alakulását az egyes és véletlen investíciós határozatok koincidenciója szabja meg. Végül pedig a föderatív szervek és az üzemek között feltűntek különböző társadalmi szervek (köztársasági, járási, községi), melyek megkísérelnek bizonyos irányítást, ám mindegyik a maga hasznára. Ezek az orgánumok egyáltalán nem mentesek a bürokratizmustól, szubjektívizmustól, részrehajlástól. Nálunk ténylegesen bizonyos policentrizmus uralkodik. Felvetődik tehát a kérdés: a jugoszláv gazdasági élet nem egyesíti-e magában a centralizáció és decentralizáció negatív vonásait?

Ami a racionalizmust illeti, mindenki felhozhat olyan példákat, mint azoknak a kapacitásoknak a kétszeres és háromszoros megnövekedése, amelyeket amúgy sem igen használnak ki. Másodsor, az akkumuláció decentralizációja és az üzemeknek az a joga, hogy bővített újatermelést végezzenek (az anyagi eszközök elpocsékolódnak, ahol a legnagyobb szükség van rájuk), oda vezet, hogy éppen ott fogyasztják gyorsan és ésszerűtlenül az anyagi eszközöket, ahol azok nem nélkülözhetetlenek. Emellett nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az eszközök nem ott halmozódtak fel nagy mértékben egy helyen és egy üzemben, ahol a munkások rendkívüli erőfeszítéseket fejtettek ki, mert a munkaszervezés magas fokot ért el és a belső tartalékokat jól használták fel, hanem ott, ahol az egész közösség politikája az volt, hogy kialakuljon egy bizonyos termelőág. Az egyik ésszerűtlen jelenség az indokolatlanul nagy vásárlói hadjárat. Tény az, hogy a munka termelékenységét az elmúlt időszakban tíz év alatt kb. 4,5%-kal növeltük évente, ugyanakkor a fogyasztás (főleg 1956 után) évente több mint 10%-kal növekedett. A határozatok meghozatalának decentralizált módja mellett tovább már nem lehet biztosítani a tudomány és a modern technológia maximális alkalmazását. Az ellenállás főleg a primitívizmus és a hozzáértés hiánya miatt jelentkezik, sokan nem képesek megérteni, hogy a munka termelékenysége sokkal inkább függ a korszerű tudomány és technológia alkalmazásától, mint a munka intenzív válásától, a jobb szervezéstől és minden más feltételtől. A rendszer gyenge oldalai, melyben a decentralizáció túlzott hangsúlyt kap, az irányítás rovására megmutatkoztak máshol is, főleg pedig a kultúra területén.

Egy relatíve elmaradott decentralizált közösségben a kultúrát mindig az a veszély fenyegeti, hogy úgy kezeljék, mint fényűzést, mint olyan beruházást, amely nem fizetődik ki, amely nem hoz azonnal kézzelfogható eredményeket. Ennek az a következménye, hogy a kulturális intézmények építésébe nem fektetnek be elég pénzt, a tanügyi munkásokat nem díjazták eléggé (következésképp a tanügyi munkások olyan munkahelyet keresnek, ahol jobban fizetik őket), és általában a szakemberek alkalmazásának egy nem eléggé racionális

rendszere (a szakemberek sokszor nem kapnak munkahelyet, mert a helyi szervek a „saját” és nem eléggé képzett kádereiket részesítik előnyben).

Mondhatnánk ugyan, hogy társadalmunk még nem következetesen decentralizált rendszerű, sokban érezteti hatását a centralizmus. Az államapparátus az akkumuláció magas fokát valósítja meg (pl. a központból származó investíciók az iparra fordított beruházások 70%-át teszik ki), és joga van meghatározni az alapeszközöket és az arányokat, amelyekről igen sok függ. Ezek szerint feltehetjük a kérdést: nem találtuk-e meg e két ellentét bizonyos kibékítésének lehetőségét, egyrészt az öngazgatás és a decentralizáció, másrészt a centralizmus és az irányítás összehangolását? De úgy látszik, nem arról van szó, hogy ezt az ellentétet kiküszöböltük, hanem arról, hogy rendszerünk nem egységes, nem elég szilárd, és mindez a kompromisszumok következménye. Ez leginkább abból látszik, hogy érezni lehet a két koncepció lappangó ellentétét, amely egyre jobban izzik és az élet különböző területein kifejezésre is jut. Így például a közgazdaságban két alapvető koncepció viaskodik egymással: egyik is, másik is abból indul ki, hogy a fennálló helyzet ellentmondásait az egyik vagy a másik irányban át kellene hidalni. Egyes közgazdászok szerint az egész rendszeren változtatni kell, és az öngazgatás elvéhez kell alkalmazni. Mások ezekkel ellentétben úgy vélik, hogy az öngazgatást korlátozni kellene: az üzemeknek csak az egyszerű újratermelésre és az amortizációk felhasználására legyen gondjuk, hogy a nagy egész keretében az egész jugoszláv gazdaság színvonalán maximális racionalizmust tudjanak elérni. Ezek szerint az egyik és a másik oldal egyaránt meg van győződve arról, hogy a jelenlegi ellentmondásokat úgy lehetne megszüntetni, hogy az egyik elvet elhanyagolnánk a másik elvé javára.

Végül pedig szeretnék néhány dolgot javasolni a helyzetmentő megoldások ajánlásának igénye nélkül, amelyeket szem előtt kell tartanunk, ha meg akarjuk oldani azokat az ellentmondásokat, amelyekről beszéltem.

Mindenekelőtt ennek az ellentmondásnak a kiküszöböléséről csak akkor lehetne beszélni, ha az igazi demokratikus öngazgatási rendszert teljesen kiépítettük volna. Ez azt jelenti, hogy az öngazgatást az egész társadalom szintjén kell megvalósítani, nemcsak a lokális szervekben. De hogy ezt elérhessük, össze kell egyeztetni az érdekeket és ki kell egyenlíteni az egyes központi és decentralizált szervek tudását.

Az érdekek összeegyeztetése alapvető, vagy egyik alapvető feladata kell hogy legyen a kommuniszták szövetségének, a tudás kiegyenlítése pedig tudományos életünk feladata.

Hogy mit értek az érdekek összeegyeztetésén? El kellene érniük, hogy a központi és a decentralizált orgánumok olyan határozatokat hozzanak, amelyek valóban szocialista jellegűek, amelyek valóban szocialista forradalmunk további fejlődését jelentik. Hogy a társadalmi irányítást végző központi orgánumokat teljes egészében az öngazgatás szerveinek tekintsük, következetesen demokratikus módon kell megválasztani őket, tagjait meg kell fosztani minden anyagi és más kiváltságtól, tehát a társadalom egyszerű tagjai kell hogy legyenek, akik

funkciójukat csak ideiglenesen végzik, ezért sokkal nagyobb mértékben felelősek választóiknak, mint ahogy ez nálunk idáig szokás volt. Ez az egyik feltétel.

A másik: a decentralizált szervek vonalán szükséges volna maximális erőfeszítéseket tenni (jóval nagyobbakat, mint eddig, és nem sajnálva az anyagi eszközöket) a munkások iskoláztatása érdekében, hogy a munkásosztály megfelelő tudással rendelkezzen, a kezdeményezést az öngazgatási szervekben minden módon, de mindenekelett a szabad és nyílt kritika légkörének megteremtésével kellene ösztönözni, és az olyan kis bürokraták, erőszakoskodók (nemcsak egyes igazgatók, hanem sokszor pártbizottsági tagok) elleni szigorú intézkedésekkel, akik bosszút állnak minden bírálatért és a velük szemben tanúsított ellenszenvért.

Ki tudná mindezt nálunk elvégezni, mint a kommunisták szövetsége, hiszen minden bizonnyal ez egyik alapvető feladata. A munkásosztály segítsége nélkül, amely sokkal felvilágosultabb, iskolázottabb, biztos a maga jogában és történelmi elhivatottságában, remélhetjük, hogy a helyi öngazgatási szervek határozatai mindig szocialista jellegűek lesznek.

Amellett, hogy biztosítjuk, hogy a központi és a helyi vezetők határozatai valóban forradalmi és humanista jelleggel bírjanak, nélkülözhetetlen volna az olyan tudományos és technikai módszerek alkalmazása, amelyek a legmegfelelőbbek a decentralizált és a központi határozatok összeegyeztetésére.

A tudománynak biztosítania kell a tényleges helyzet és a fejlődés tendenciáinak ismeretét. Bármilyen határozat meghozatala — főleg a tervek összeállítását és az irányítást illetően —, amely nem az objektív ismereteken alapszik, természetesen inadekvát lenne, és csak az irányítás és tervezés eszméjének kompromittálásához vezetne. Az ismereteknek egy szintre való emelését a helyi és a szövetségi szervekben egyaránt — el lehet érni, mert a tudás objektív és általános társadalmi dolog. Az egy szintre emelése magában véve jelentősebb tényező lenne, mint a központi és decentralizált szervek határozatainak összeegyeztetése.

A másik dolog, amire igen nagy szükség volna, a központi szervek legjobb határozatainak s a különféle munkaközösségek és társadalmi szervek igényeinek állandó, kölcsönös egymáshoz való igazodása. A kölcsönös kapcsolatok kapuinak a központi szervek és a munkaközösségek között állandóan nyitva kell állniuk. Ez azt jelenti, hogy a munkaközösségek kézhez kapnák megtekintésre az előzetes tervezetet, amely több racionális változatot is tartalmazna. Ekkor a munkaközösségek a saját érdekeik alapján, figyelembe véve az általános társadalmi érdekeket, kiválasztanák a nekik megfelelő változatot. Az elkövetkező központi feladat az volna, hogy kidolgozzunk egy szűkebb keretet néhány optimális lehetőséggel. Ebben a munkában ma fel lehetne használni a legmodernebb tudományos diszciplínákat, mint például a gazdasági kibernetikát, a gyakorlati kutatómunkát stb.

Mindebből az alábbi következtetést lehetne levonni: azt az ellentmondást, amely előtt ma állunk, nem tudjuk megszüntetni pusztán azzal, hogy az ellentmondás egyik oldalát megtagadjuk, mint ahogy

azt egyesek gondolják. Az irányítást nem lehet a dolgok leendő menetének szabad előrelátására bízni, mert az egyáltalán nem irányítás. Másrészt az ellentmondást nem lehet megszüntetni az öngazgatás elvének sem a tagadásával, sem lényeges korlátozásával, mert ez nemcsak forradalmunk egyik lényeges eredménye, hanem a társadalom humanizálódásának egyik feltétele — ahogyan Marx is gondolta. Fel lehetne ugyan építeni egy olyan társadalom modelljét, amely az egyik vagy a másik elven alapulna, de elkerülhetetlenül olyan nemkívánatos következményekhez vezetne, melyek közül a legfontosabbakat már említettem. Ezek szerint az az egyetlen megoldás ennek az ellentmondásnak az áthidalása; egyrészt a tervezés, másrészt az öngazgatás jellegének bizonyos megváltoztatása, vagyis az irányítást végző határozott központi szervek debürokratizációja révén, ugyanakkor azáltal, hogy biztosítjuk, hogy a helyi öngazgató szervek munkája sokkal nagyobb mértékben legyen racionális és sokkal nagyobb mértékben feleljen meg a szocializmus szellemének.

A megoldásnak csak ez a módja van összhangban azokkal az alapelvekkel, amelyeket Marx fejtett ki, és amelyek nevében társadalmunk hatalmas forradalmi átalakítását megkezdtük.

Dési Ábel fordítása

J E G Y Z E T E K :

- ¹ Marx—Engels: *Válogatott művek* II. Szikra, Budapest, 1949.
- ² Gramsci: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959.
- ³ Marx—Engels: *Válogatott művek* I. Szikra, Budapest, 1949.
- ⁴ Ekörül már 1904-ben vita fejlődött ki közöttük. Amint Lenin megjelentette az *Egy lépés előre, két lépés hátra* című könyvét, Rosa Luxemburg bírálatot írt e könyvről 1904 júliusában. Lenin még az év őszén válaszolt neki.